

פדיון שבויים

וישמע הכנעני מלך־ערד ישב הנגב כי בא ישראל דרך האתרים וילחם בישראל וישב ממנו שבי: (במדבר כא, א)

עד כמה

איתא במשנה (גיטין מה, א) אין פודין את השבויין יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם, ואין מבריהין את השבויין מפני תיקון העולם, רשב"ג אומר מפני תקנת השבויין.

ובגמ' איבעיא להו האי מפני תיקון העולם משום דוחקא דצבורא הוא, או דילמא משום דלא לגרבו ולייתו טפי, ת"ש דלוי בר דרגא פרקא לברתיה בתליסר אלפי דינרי זהב, אמר אביי ומאן לימא לן דברצון חכמים עבד דילמא שלא ברצון חכמים עבד.

אשתו כגופו

והקשו בתוס' מהא דתניא בפ' נערה (כתובות נב, א) נשבית והיו מבקשין ממנה עד עשרה בדמיה, פעם ראשון פודה, ותירצו בתוס' דשאני אשתו דהויא כגופו יותר מבתו דהכא, ועל עצמו לא תיקנו שלא יתן כל אשר לו בעד נפשו.

לפדות ת"ח

עוד הקשו בתוס' מר' יהושע בן חנניא דפרקיה להווא תינוק בממון הרבה בהניזקין (נח, א), דת"ר מעשה ברבי יהושע בן חנניא שהלך לדרך גדול שברומי, אמרו לו תינוק אחד יש בבית האסורים יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, הלך ועמד על פתח בית האסורים, אמר מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים, ענה אותו תינוק ואמר הלא ה' זו חטאנו לו, ולא אבו בדרכיו הלוך, ולא שמעו בתורתו, אמר מובטחני בו שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו, אמרו לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל, ומנו רבי ישמעאל בן אלישע. ותירצו בתוס' לפי שהיה מופלג בחכמה, אי נמי בשעת חורבן הבית לא שייך דלא ליגרבו.

במקום סכנה

עוד כתבו בתוס' (נח, א) שאם איכא סכנת נפשות פודין שבויין יותר על כדי דמיהן, ומביא ראייה מהא דאמרינן בפרק השולח (מו, א) גבי מוכר עצמו ואת בניו לעובדי כוכבים, כ"ש הכא דאיכא קטלא.

אבל הרמב"ן חולק דכל שבי כולו איתנהו ביה. כוונתו לההיא דאמרינן (ב"ב ה, ב) מנא הא מילתא דאמור רבנן דפדיון שבויים מצוה רבה היא, א"ל דכתיב והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב ואשר לרעב ואשר לרעב ואשר לשבי לשבי, ואמר רבי יוחנן כל המאוחר בפסוק זה קשה מחבירו, חרב קשה ממות וכו', רעב קשה מחרב איבעית אימא סברא האי קא מצטער והאי לא קא מצטער וכו', שבי קשה מכולם דכולהו איתנהו ביה.

ובפתחי תשובה (יו"ד רנב, ד) הביא שבאשל אברהם בשם שו"ת נחלה ליהושע כתב דבמקום דאיכא למיחש לקטלא פודין. אבל בתשובת יד אליהו (סי' מ"ג) לא כתב כן, אלא דאפילו בעומד להריגה אין פודין יותר מכדי דמיו, דתירוצא קמא שבתוס' פרק הניזקין לא קאי אליבא דאמת.

ובתשובת מהר"ם לובלין (סימן ט"ו) דן באחד שהיה נתפס בתפיסה בטענה שזינה עם זונה, ורצו או להרוג אותו או שישתמד, האם צריכין להפריז עליו מעות הרבה להציל נפשו, והשיב שע"פ הדין אין צריכין, שאין פודין את השבויים יותר מכדי דמיהן, אך מפני חילול השם יפזרו עליו ממון הרבה. ובספר בית הלל (סק"ב) כ' בשם הגאון מהרש"ק שנעלם ממנו דברי תוס' בגיטין (הנ"ל) דאם ביקשו להרגו פודין.

אך בתשובת כנסת יחזקאל (סימן ל"ח) השיג עליהם משום דהאי תירוצא דסכנת נפשות לא שייך אלא אם טעמא משום דוחקא דצבורא, אבל לטעמא דלא לגרבי הסברא להיפך, דאם בספק נפשות פודין, ירצו להרוג את השבויים כדי שיפדו יותר מכדי דמיהן, וגם יגרבו וירצו להרוג, וא"כ לפי מה שפסקו הרמב"ם והשו"ע טעמא דלא לגרבי, שפיר כתב מהר"ם לובלין שאין הקהל צריכין מטעם אין פודין את השבויים אף בספק נפשות יותר מכדי דמיהן.

אבל במאירי (גיטין שם) מבואר שאין תירוצו של תוס' תלוי בשני הטעמים, דיעויין שם שפסק שהטעם שאין פודין יותר מכדי דמיהן הוא משום דלא ליגרבו בהו ולייתו טפי, ולכן אף בשפודה עצמו משלו או שפדאוהו קרובים אין מרשין אותו ליפדות ביתר מכדי דמיו, ואח"כ מק' מפרק הניזקין, שלא זז משם עד שפדאו בממון הרבה, ות' דשמא כל שיש חשש מיתה אין לדבר קיצבא, ואע"פ שאמרו (ב"ב ה, ב) דרך כלל שבי כולו איתנהו ביה, מכל מקום שבי שעיקרו לממון אין בו חשש מיתה.

תלמיד חכם

אבל כתב הרמב"ן שתלמיד חכם פודין אותו בכל ממון שבעולם, וליכא משום דוחקא ולא משום איגרוויי, שאם אבדו ישראל ממון או מתו משונאיהם הרבה יש לנו כיוצא בהם, ות"ח אין לנו כיוצא בו. (ומוסיף הרדב"ז דכתיב יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה). וקודם לפדות למלך כדאיתא במסכת הוריות (יג, א), הילכך אין לחמוד כסף וזהב עליו, ור' יהושע משום שהכיר בו בוודאי שהוא תלמיד ותיק פדאו בממון הרבה.

ובמאירי כתב דליכא משום איגרוויי שתורתו משמרתו, (אע"פ שגרם החטא ונכשל עכשיו), וכל שכן שתלמיד חכם אין לו תמורה. עוד תי' שבשעת חורבן הבית היתה וליכא למיחש דליגרי בהו טפי, שהרי כלם גלו ונשבו.

גם בשו"ת הרדב"ז (א, תצח) פסק שהא דאין פודין את השבויים יותר מכדי שוויים, הני מילי איניש דעלמא אבל ת"ח פודין אותו בכל ממון שבעולם, וכההוא עובדא דרבי יהושע בן חנניה בההוא ינוקא. ותו דעיקר טעמא דאין פודין את השבויים יותר מכדי שוויים הוי משום דלא ימסרו עצמן עליהם, והכא כיון דידע דלפי שהוא ת"ח נותנין בו ערך, זה לא שייך האי טעמא דלאו בכל אתר שכיחי ת"ח, וגם השבאים בעצמם אינם מכירים מי הוא ת"ח. ולפי טעם זה כשפודין ת"ח יותר מכדי שוויי, מודיעין לשבאי שמפני שהוא ת"ח נותנין בו כל כך.

מהר"ם מרוטנברג בכלא

בספר ים של שלמה (גיטין פ"ד) מביא ששמע על מהר"ם מרוטנברג שהיה תפוס במגדול אייגזהם כמה שנים, והשר תבע מן הקהלות סך גדול (עשרים אלף מרק), והקהלות היו רוצים לפדותו, ולא הניח, כי אמר אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם.

[וראיתי מביאים שגם משם המשיך להורות ולשלוח תשובות לשואליו. ובהקדמת המעתיק לפירוש מהר"ם מרוטנברג בנגעים ואהלות כתב וז"ל, בעזרת יוצר המוני מטה ומעלה, אחקור ואוציא לאור מן האפלה, חדושי נגעים ואהלות ממהר"ם זכר צדיק לברכה ולתהלה, שחיבר בעניו בבית הספר בתוך הכלא במגדל אנזישהיים ע"כ. ונפטר לאחר ז' שנים במאסר בי"ט אייר שנת נ"ג לאלף הששי. וכעבור י"ד שנה פדה גביר אחד את עצמותיו בהון רב בתנאי שלאחר מותו יקברוהו ע"י קברו של המהר"ם, ובקשתו נתמלאה].

ותמה עליו המהרש"ל מאחר שהיה תלמיד חכם מופלג, ולא היה כמותו בדורו בתורה ובחסידות, ושרי לפדותו בכל ממון שבעולם. ואם מרוב ענותנותו לא רצה להחזיק עצמו כתלמיד חכם מופלג, מכל מקום היה לו לחוש על ביטול תורה, כאשר כתב בעצמו, שהוא היה יושב בחושך וצלמות, בלי תורה ואורה, והיה מקונן שלא היו אצלו ספרי הפוסקים והתוס', ואיך לא היה חש לעון ביטול התורה, מאחר שרבים צריכים לו. ובודאי דעתו היה, שאם יפדו אותו, אם כן יש למיחש שלא יעשו כן כל השרים לתלמיד חכם המופלג שבדור, בעבור רוב הממון, עד שלא יספיק ממון הגולה לפדותם, ותשתכח התורה מישראל.

עוד כתב ששמע שהיה בדעת אותו הצורך לתפוס גם הרא"ש תלמידו, ונודע לו וברח לטולטילא, ונצול ברחמיו וברב חסדיו. ומשום הכי אמר החסיד, מוטב שתאבד מעט חכמה היתרת מישראל, ממה שתאבד חכמת התורה עיקר, וזה האות שאז פסקה אותו הדבר והשמד לתפוס חכמי הגולה. וזה היפך סברת הרדב"ז שדווקא בת"ח אין הסברא שימשיכו.

פדיית מומר

בשו"ת מהר"ם מלובלין (הנ"ל) דן בפדיית נער שנתפס עם זונה ישמעלית, וכתב שאין טענה לפטור מחיוב פדיונו מטעם שהוא פשע בעצמו, שאין פושע בעצמו יותר ממוכר עצמו לעו"ג, ואפ"ה פעם ראשון ושני פודין אותו כדאיתא התם, דקתני מי שמוכר עצמו לא"י אין פודין אותו אמר רב אשי והוא שמכר ושינה ושילש.

ע"ש שהיו כאלה שרצו לפטור מן החיוב מטעם שיש לדמות זה למומר אוכל נבילות לתיאבון, כפי שנפסק בשו"ע (יו"ד רנא, ב), וז"ל מי שהוא עבריין להכעיס, אפילו למצוה אחת, כגון שאוכל נבילה היכא דשכיח בשר כשרה, אסור לפדותו אם נשבה, אבל עבריין לתיאבון, אין איסור בדבר אם רוצים לפדותו, אבל אין מחויבים בכך. אבל כתב מהר"ם שאינו ראייה כלל, דאת"ל שהגויים טוענים עליו אמת ועבר עבירה זו, משום פעם אחת לא נקרא מומר, וכ"ש כשהוא בצנעה. ומוכיח כדבריו מתוס' (חולין יד, א) על מתניתין דהשוהט בשבת וביוה"כ דשחיתתו כשרה, דהק' בתוס' אי במזיד היאך שחיתתו כשירה והא מומר לחלל שבתות אסור לאכול משחיתתו, ותי' דהתם בפרהסיא והכא בצנעה, ועוד דמשום פעם אחת לא חשיב מומר. וצ"ע דלא מצאנו חילוק בין בצנעה לפרהסיא אלא במומר לחלל שבת, שאם הוא בפרהסיא נעשה מומר לכה"ת.

גודל מעלת פדיון שבויים

כתב הרמב"ם (מתנות עניים ה, י) וז"ל פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותו, ואין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים, שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים ועומד בסכנת נפשות, והמעלים עיניו מפדיונו הרי זה עובר על לא תאמץ את לבבך, ולא תקפוץ את ירך, ועל לא תעמוד על דם רעך, ועל לא ירדנו בפרך לעיניך, ובטל מצות פתח תפתח את ירך לו, ומצות וחי אחיך עמך, ואהבת לרעך כמוך, והצל לקוחים למות והרבה דברים כאלו, ואין לך מצוה רבה כפדיון שבויים.

יותר מחומש

ובפתחי תשובה (שם) הביא קושיית הבית הלל למה אין פודין יותר מכדי דמיהן, הרי המעלים עיניו מפדיון שבויים עובר על לא תעמוד על דם רעך, וקי"ל (או"ח סוס"י תרנ"ו) דבמצות לא תעשה חייב ליתן כל ממונו. ות"י הפ"ת שלפמ"ש לעיל (סי' קנ"ז ס"ק ד') בשם הפמ"ג ותשובות חות יאיר דדוקא בלא תעשה שיש בו מעשה צריך להוציא כל ממונו, אבל כאן עובר בשו"א"ת. וכן מבואר בח"י הרשב"א (ב"ק ט, ב) שמק' איך נותנים דמים למצוה עוברת, ות"י בשם הראב"ד כדי שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הציבור, וכמו שאמרו עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, וכן אמרו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש **שהעוני כמיתה** ע"כ. וכתב הרשב"א דמ"מ לא כמיתה ממש אמר הרב, **שלא אמרו אלא במצות עשה בשב ואל תעשה**, אבל במצות לא תעשה אפילו כל ממונו. הרי שתלוי באופן הקיום ולא בעשה או ל"ת.

וכן יש לדייק מרש"י (סנהדרין עג, א), דאמרינן שם דאם לא היה כתיב לא תעמוד על דם רעך, הייתי אומר שאינו חייב לאטרופי ולאגורי להציל חבירו הטובע בנהר, אע"פ שיש חיוב מטעם השבת גופו, ומסביר רש"י דקמ"ל לא תעמוד - לא תעמוד על עצמן, משמע אלא חזור על כל צדדין שלא יאבד דם רעך. ולא כתב שיש כאן לאו ולכן צריך להוציא ממון, אלא ע"כ משום שעובר על הלאו בשו"א"ת.

הוצאת כסף כדי שלא לעבור על לא תעמוד

אבל מאידך גיסא לפי רש"י לכאורה צריך להוציא כל ממונו, שהרי דרשינן שצריך לחזור על כל הצדדין שלא יאבד דם רעך, אפילו להוציא כל ממונו. וכן פסק בספר אהבת חסד שצריך להוציא כל ממונו כדי להציל חבירו. שוב ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר (יט, א) שמביא דברי היד רמה (סנהדרין שם) שמפרש הגמ' בדיוק כרש"י וז"ל ומפרקינן, אי מהתם הוה אמינא הני מילי היכא דיכול לאצולי בנפשיה כלומר על ידי עצמו, אבל מיטרח מיגר אגרי לאצוליה אימא לא מיחייב למיטרח, אצטריך ליה לא תעמוד על דם רעך, כלומר לא תעמוד עצמך כלל, אלא חזר אחר הצלתו ובכל ענין שאתה יכול להצילו. אבל מסיק דהיכא דיטרח ואגר אגוריה ואצוליה שקיל מיניה, דעד כאן לא חייביה רחמנא אלא למטרח בלהדורי בתר אגירי, אבל לאצולי בממוניה לא, מדאמרינן אי מהתם הני מילי בנפשיה אבל מטרח ומוגר אגירי לא קמ"ל, ולא אמרינן אבל בממוניה לא קמ"ל. הרי לן להדיא מאחד מגדולי הראשונים שאינו צריך להפסיד כסף בשביל מצות לא תעמוד על דם רעך, ומשמע שאינו חייב להוציא כלום, וצ"ע למה.

שיטת הריב"ש

עוד יש להעיר, שלא כו"ע ס"ל כהפ"ת שעל לאו שעובר בשו"א"ת אינו מחויב להוציא כל ממונו, דיעויין בהגהת הגרע"א (יו"ד קנז) שמדברי תשובת חות יאיר (סימן קל"ט) מבואר דאם הוא לאו שאין בו מעשה הוי כמו לעבור על עשה, וא"צ ליתן כל ממונו, אבל בתשובת הריב"ש (סימן שפ"ז) מבואר דכל שהוא לעבור על לאו אף באין בו מעשה צריך ליתן כל אשר לו ולא יעבור. שאחרי שכתב שחייב להוציא כל ממונו כדי שלא יעבור על ל"ת, כתב וז"ל ואם יאמר בעל הדין שמצות לא תעשה שאין בה מעשה, הרי היא בענין זה כמצות עשה, כיון שאינו עובר בידיים עליו הראיה, שאם התירו במצות עשה הקלה, ובשב אל תעשה, אין למדין ממצות לא תעשה, שאין למדין חמור מקל להקל. א"כ לדבריו הדרא קושיא לדוכתיה למה אין פודין שבויים יתר על דמיהן.

ובפשטות נראה שיש כאן תקנה מיוחדת משום תיקון העולם כדאיתא בגמ', ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מה"ת בשו"א"ת.

דוחקא דציבורא - פיקו"נ

וראיתי בשו"ת חת"ס (חו"מ סי' קעז) שהק' כנ"ל ות"י דלא אמרה הר"ן אלא ביחיד שצריך לבזבז כל ממונו ולהטיל עצמו על הציבור להתפרנס מן הצדקה ולא יעבור על ל"ת, אבל ציבור הנדחק, ובפרט בזמן שאו"ה תקיפים על שונאי ישראל, הוי **דוחקא דציבורא בכלל פ"נ** כמ"ש הרא"ש (פ"ק דב"ב), וכמ"ש בשו"ע יו"ד סי' רנ"א בסופו.

ובספר המרהשת (א, מג, ה) ת"י שאין כאן ממש עבירת הלאו של לא תעמוד על דם רעך, דדווקא כמו חבירו שטובע בים שהסכנה הוא וודאי עובר על הלאו, אבל פדיון שבויים אע"ג דכולהו איתנהו ביה, אבל אין כאן סכנה מוחשית.

רופא במניעת טיפול

בשו"ת ציץ אליעזר (יט, א) נשאל מרופא האם מותר לו למנוע טיפול לחולה כדי שלא יפטר אותו, שכידוע שבמקרים מסוימים מחליטים הרופאים שלא יבצעו פעולות החייאה, כגון בחולה זקן שאינו מתפקד בגלל מחלה או פגיעה קשה במוחו, אע"פ שלפי ההלכה הוא נקרא חי לכל דבר, ואם בחולה כזה יחליטו צמד הרופאים יחד עם המשפחה לא לבצע לעת הצורך כל פעולת החייאה, יהיה אסור מטעם המדינה לרופא לעשות כן. אז השאלה מתעוררת מה יעשה רופא שומר תו"מ שנמצא על יד חולה כזה, האם יעשה מה שדורש ממנו ההלכה ועי"ז יוכל לאבד פרנסתו ורשיונו, או האם מותר לו לעבור על לאו שאין בו מעשה אף לאו חמור של לא תעמוד.

הוא דן בזה באריכות ומסיק שלאור האמור מכיון שהרופא עלול לאבד את פרנסתו ורשיונו אם לא יציית לחק המדינה בזה, אם כן מותר לו לעבור על הלאו של לא תעמוד על דם רעך שהוא לאו שאין בו מעשה ולא לבצע פעולת החייאה.

מי שהמר בכסף חברו

מעשה שהיה באחד שהמר בכסף של חברו ואבד הכל, ואמר לו עורך דין שיש אפשרות לקבל הכסף בחזרה, אבל התמונה של העברייני, שהוא בר - אוריין, יתפרסם בכל העיתונים שבכל העולם, וכיניסו אותו אח"כ לכלא. ופסק הגריש"א זצ"ל שהיות ואינו מומר, משום שעשה זה פעם אחת, ועוד שלא מגיע לו ליכנס בכלא, אז אין למוסרו. וזה כדברי מהר"ם שאינו נעשה מומר בפעם אחת.

לפדות שבוי ע"י שחרור מחבלים

לאור כל הנ"ל יש לדון בעובדא שמדינת ישראל שחרר יותר מאלף מחבלים כדי לשחרר חייל שהיה בשבי, האם זה היה מותר או מחויב על פי דין תורה.

וכן יש לדון על מה שעומד על הפרק לשחרר אלפי מחבלים כדי לשחרר החטופים שנמצאים בגזה.

והנה הטעם של דוחקא דציבורא לא שייך כאן שלא מדובר בפדיון כספי. אבל כבר הבאנו שהרמב"ם והשו"ע פסקו כהטעם דלא לגרבו ולייתי טפי, ובמקרה דידן זה מאוד שייך, שאם יקבלו אלף מחבלים תמורת חיל אחד, אז המוטבציה שלהם יהיה מאוד גבוה לחטוף עוד חיילים כדי לשחרר עוד מחבלים. (אלא ד"ל שבכל מקרה מתאמצים כל הזמן לחטוף חיילים וכו').

אלא מאי תגיד שכל זה הוא היכא שאין חשש פיקו"נ, אבל בנ"ד הרי החייל והחטופים במצב פיקו"נ, א"כ לפי השיטות שהיכא שקיים חשש לחייו של השבוי מותר לפדותו יתר מכדי דמיו, ולא חיישינן שהאויבים ימסרו עצמם עליהם לשבותם, א"כ כאן אפשר לשחרר מחבלים כדי להציל החייל והחטופים.

להכניס עצמו בספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה

אבל לכאורה זה אינו, שאם ישחררו המחבלים יש חשש פיקו"נ לחיילים אחרים, שירצו לחטוף עוד חיילים, כדי לשחרר עוד מחבלים. וגם יש חשש שהמחבלים שישחררו יהרגו יהודים. כמו שראינו באמת שאלו ששחררו בעיסקת שליט היו מעורבים בטבח שמחת התורה. והרי קי"ל שאינו מחויב להכניס עצמו לספק סכנה אפילו כדי להציל חברו מוודאי סכנה. ובשו"ת רדב"ז (ג, תרכז) כתב שאם מחמיר על עצמו בכך הרי זה חסיד שוטה, משום דספיקא דידיה עדיף מודאי דחבריה. והמקור לזה הוא סוגיא דר"ע וכן פטורא (ב"מ סב, א) דת"ר שנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים ואם שותה אחד מהן מגיע לישוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, עד שבא רבי עקיבא ולימד וחי אחיך עמך חיך קודמים לחי חבריך.

ואע"פ שבסמ"ע (תכו, ב) מביא שבהגהות מיימוניות (רוצה א, טו) כתבו דבירושלמי מסיק דצריך אפילו להכניס עצמו בספק סכנה עבור זה, והביאו הב"י וכתב שהטעם הוא מפני שהלה ודאי והוא ספק, אבל השמיטו המחבר והרמ"א, וצ"ל כיון שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש והטור לא הביאו בפסקיהן, משו"ה השמיטוהו גם כן. וכבר כתבו האחרונים שהטעם הוא משום שהבבלי חולק על הירושלמי בההוא דבן פטורא.

אמנם ראיתי בשו"ת יביע אומר (י, חו"מ סי' ו ד"ה כא) שדן באריכות בנושא האם יש לשחרר מחבלים בשביל שחרור חטופים, ורצה להתיר מטעם שיש כאן סכנת נפשות. וז"ל אולם י"ל דשאני היכא דאיכא סכנה ממש, עדיפא מדין סתם שבוי, וכמ"ש המאירי הנ"ל. ודמי למש"כ ג"כ שסכנה העומדת לפנינו עדיפא מהחששא של סכנה לעתיד דליגרבו ולייתו. וכעין מ"ש הנחלה ליהושע דבכה"ג חשיב ספק וודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי.

וכיו"ב כ' בס' מושב זקנים על התורה ר"פ וישב, שאף שידע יעקב אבינו שבניו שונאים את יוסף, שלחו אליהם להצילים מודאי סכנה שהיו בשכם והוא מקום מוכן לפורענות שיבואו לנקום נקמת אנשי שכם, ואילו יוסף הוא בספק סכנה, והודאי מוציא מידי ספק.

ומה שהזכרנו שאינו חייב להכניס עצמו בספק סכנה להציל חברו מוודאי סכנה, עי"ש שדן מעין זה מטעם הירושלמי שאסור למסור יהודי כדי להציל השאר באומרם תנו לנו אחד מכם וכו'. וז"ל שבנ"ד היה נראה לכאורה לומר שמכיון שע"י פעולת שחרור המחבלים הכלואים בידינו, ע"מ למוסרם בידי חבריהם החוטפים, מכניסים בספק סכנה לכמה מן התושבים בישראל, אין לעשות מעשה בידים פעולה כזאת, אע"פ שיש בה מאידך גיסא הצלת מאה יהודים החטופים, וכדין התוספתא והירושלמי יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל.

אבל בהמשך דבריו כתב לחלק בין הדין של התוספתא והירושלמי לנידון שלנו, ששם עצם מסירת נפש מישראל להריגה היא פעולה אכזרית, למוסרו בידי שופכי דם נקי על מנת להציל עצמם בדמו של זה, לכן יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש מישראל, אבל כאן במעשה של שחרור המחבלים הכלואים, לא נעשתה פעולה המכוונת במישרים

לרצח, אלא הכוונה להציל את מאת היהודים החטופים מידי שוביהם, תמורת שחרורם של אלה, ורק במקרה יש לחוש שנוסף גם הוא על צרינו, ויכניסו את היישוב לספק סכנה, באופן שכזה י"ל אין ספק מוציא מידי ודאי, שהיהודים החטופים עומדים בסכנה ודאית של הוצאתם להורג אם לא נשחרר את המחבלים, דטבא להו עבדינן להו, ועושים כל מה שניתן לעשות על מנת להצילם ולשחררם.

ואולי י"ל שעל העובדה שבאמת אלו ששחררו השתתפו בטבח של שמחת תורה, זה כבר לא ספק אלא וודאי.

מעשה הצלה

ומציין לדברי החזו"א (יו"ד סי' ט) שכתב דיש לעיין באחד שרואה פצצה ורימון יד, שנזרק על קבוצה של אנשים רבים, ויכול להטותו בתנופת יד לצד אחר, ויהרג רק אחד או שנים שבצד האחר, ואלו שבצד זה ינצלו, ואם לא יעשה כן ייהרגו הרבים, ורק האחד או השנים ישרו בהיים. ונראה דלא דמי למוסרים אחד להריגה להציל השאר, דהתם המסירה היא פעולה אכזרית למטרה של הריגת נפש, ובפעולה זו אין הצלת אחרים בטבע הפעולה, אלא המקרה גרם עכשיו הצלה לאחרים, והצלתם קשורה במה שנמסר עכשיו להריגה אחד מישראל, אבל הטיית הפצצה ורימון היד מצד זה לצד אחר היא בעיקרה פעולת הצלה ואינה קשורה כלל באופן ישיר בהריגת היחיד שבצד האחר, רק במקרה נמצא עכשיו בצד האחר אדם מישראל. ואפשר שיש לנו להשתדל למעט אבידת ישראל כל מה שאפשר, מאחר שאם לא יעשה כן יהרגו הרבה נפשות. והרי ולולינוס ופפוס מסרו עצמם להריגה כדי להציל את ישראל, כמ"ש רש"י (תענית יח, ב), ואמרו עליהם (ב"ב י, ב) שאין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. אלא דהכא גרע שהוא הורג בידיים.

[והעיר הנ"ל דלכאורה דאין ראייה מלולינוס ופפוס שהם מסרו את עצמם למיתה בשביל ישראל, ואילו כאן ע"י הטיית החץ מציל את עצמו והרבים שעמו, בהריגת אחד או שנים שבצד האחר].

על פי החזו"א דנו הרבה במעשה של בניני התאומים ב11/9 אם היה מור להפיל המטוס כדי להציל כל אלו שהיו בבנינים ההם, ואכמ"ל.

וה"ל נ"ד שאין בפעולת שחרור המחבלים משום הורג בידיים, הרי הוא כמו שמטה את הרימון יד לכיוון אחר, ומונע אובדן חיים של ישראלים רבים ככל האפשר, ודאי עדיף לעשות כן מלחוב בדמם של מאת היהודים חטופי המטוס. ובפרט שאין אנו בטוחים שהמחבלים אשר ישחררו יחזרו בעצמם לפעולות רצח בישראל, לאחר שסבלו על מזימות הרשע שלהם, והו"ל ספק וודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי. (סברא זו כבר הוכח שאינו נכון כנ"ל).

שו"ר בשדי חמד (דברי חכמים סי' עז) שהאריך ג"כ בזה, והעיר כאמור מדברי הר"ן על מש"כ היפה ללב בזה, שגם הבית הלל כ' דספק איסורא הוא, ולחומרא (שצריך לפדותם), וכבר השיג ע"ז הרב יד שאול, ומ"מ בני"ד שרוב הפוסקים ס"ל שבמקום סכנה פודין ביותר מכדי דמיהן, ולא מצאנו בגדולי הפוסקים שיאמרו להיפך, נראה שמצד הדין אית לן למינקט הכי.

וא"כ אף בני"ד י"ל שאפי' את"ל דחשיב בכה"ג כיותר מכדי דמיהן, מטעם דלא לגרו ולייתו טפי, מ"מ כשיש סכנה ממשית בדבר, כבני"ד, לא חיישינן להאי טעמא דדילמא מגרו בהו ומייתו טפי, ובלא"ה הם עושים כל מה שביכולתם לחטוף ולהרוג ולרצוח כדי לשבש מהלך החיים הרגילים במדינת ישראל, יה"ר שחרבם תבוא בלבם וקשתותם תשברנה.

חילול שבת לסכנה עתידי

עוד כתב שם שעלינו לחוש יותר ויותר לסכנה המיידית של מאת היהודים החטופים, כשלהט החרב מתנופפת על ראשם, ע"י המחבלים האכזריים חוטפי המטוס המאיימים להוציאם להורג, והני רשיעי גזמי ועבדי. ואילו הסכנה העתידה והעלולה להתרחש בשחרור ארבעים המחבלים הכלואים אינה עומדת כיום על הפרק באופן מידי, אלא לטווח רחוק ולאחר זמן.

וילפינן להאי מילתא ממ"ש הנודע ביהודה (תנינא חיו"ד סי' רי), שאע"פ שמותר לנתח מת לצורך לימוד רפואי להחיש רפאות תעלה לחולה מסוכן הנמצא לפנינו ונגוע באותה מחלה של הנפטר, כי שמא ילמדו ע"י הניתוח לרפאת החולה, והו"ל ספק פיקו"נ ודוחה איסור גיוול המת. אבל כשאין חולה לפנינו שהוא מסוכן מאותה מחלה, אלא שע"י הניתוח ילמדו ויבינו טיב המחלה כדי להמציא רפואה לכשיבוא חולה כזה לאחר מכן, לא דחינן איסור גיוול המת משום כך, שאל"כ, ונאמר שגם בכה"ג נחשב ספק פיקו"נ, א"כ יהיה מותר לעשות כל מלאכת הרפואות בשבת, שחיקת ובישול סממנים והכנת כלי איזמל להקזה ולניתוח, שמא יזדמן היום איזה חולה מסוכן שצריך לזה, ולכן חלילה להתיר דבר זה. ועוד שא"כ יבואו ג"כ לנתח כל המתים כדי ללמוד מהם סידור האיברים הפנימיים מהותם ורפואתם כדי לעשות רפואה לחיים וכו'.

שעת מלחמה

ויש לדון בזה מטעם אחר לגמרי. דכבר דנו הפוסקים דאולי יש כללים אחרים בשעת מלחמה. בשו"ת ציץ אליעזר

(יב, נז) מביא דברי הספרי (פרשת כי תצא פיסקא רנד י) שכותב עה"פ ונשמרת מכל דבר רע, שומע אני בטהרות ובטמאות ובמעשרות הכתוב מדבר, תלמוד לומר ערוה, אין לי אלא ערוה מנין לרבות עבודה זרה ושפיכת דמים וקללת השם, תלמוד לומר ונשמרת מכל דבר רע. ולכאורה דברי הספרי צ"ע, על איזה שפיכת דמים בא להזהיר, דעל זה שבא להרוג האויב אין איסור דעל זה הוא יוצא למלחמה. ופי' הגר"ד פארדו (בעל החסדי דוד) דהריבוי לאיסור שפיחות דמים בא לומר, שאם רואה גוי שבא להרוג את אחיו, לא יעלים עיניו ולא יעבור על לא תעמוד על דם רעך, ואע"ג דמשים עצמו בסכנה דהא נפיש נכרים ויקומו עליו, דבכה"ג בעלמא פטור, הכא חייב.

ועיי"ש (בצי"א) שמביא דברי הנצי"ב ז"ל בפירושו עה"ת (בראשית ט, ה) שמסביר ענין זה עה"פ מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם, וז"ל, אימתי האדם נענש בשעה שראוי לנהוג באחיו, משא"כ בשעת מלחמה ועת לשנוא אז עת להרוג ואין עונש כלל כי כך נוסד העולם, וכדאיתא בשבועות (לה, ב) מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא לא מיענשא, ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אע"ג שכמה מישראל יהרגו עי"ז.

ועוד הביא משו"ת משפט כהן (סי' קמ"ג) שמגדיר בדומה לזה, והוא, שעניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מהכלל דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרוחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני וכו'.

למדנו מזה כתב הצי"א, ב' הגדרות הא דמלחמה שאני, הא' מפני שכך נוסד העולם, והב' מפני דהלכות צבור והנהגת המדינה שאני. וכך מבואר גם בשו"ת חת"ס (ח"ו"מ מד) שמסביר דברי הגמ' בשבועות הנ"ל (שמלך יכול לצאת למלחמה אפילו אם יהרג ששית החיילים) מפני שיש בזה משום תיקון המדינה וצורך הנהגתה.

ומכיון שכן מסתבר לומר, דכשם שאי אפשר ללמוד מהמותר במלחמה למקום אחר, כך אי אפשר גם ללמוד מהאסור במקום אחר לגבי מלחמה, וכשם שהכלל של וחי בהם לא חל במלחמה, כך הכלל של חייך קודמים ג"כ לא חל במלחמה אלא כאיש אחד מחויבים למסור כאו"א את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו, ונכנס זה ג"כ בכללי הלכות ציבור והנהגת המדינה ותקנתה.

עוד מביאים מש"כ המנחת חינוך (מצוה תכה) על דברי החינוך שכתב לענין הריגת ז' עממין, שהעובר ע"ז ובא לידו ויכול להורגו מבלי שישתכן בדבר וכו', וצ"ע נהי דכל המצות נדחים מפני הסכנה מ"מ מצוה זו דהתורה ציונה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס, כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, א"כ חזינו דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה. א"כ דחוויה סכנה במקום הזה, ומצוה להרוג אותו אף שישתכן. ושמעתי לתרץ בשם הגרי"ז שיש הבדל בין בשעת מלחמה לשעת שלום, שאה"נ במלחמה ז' עממין אין פטור של סכנה, והחינוך מדבר בשעת שלום.

ועל פי זה טען הגר"ש זעפראני שליט"א שבנ"ד ג"כ אין איסור לשחרר מחבלים תמורת החייל הנחטף, אע"פ שמכניסים כולם בספק סכנה, משום דמקרי שעת מלחמה, ובמלחמה אין את הכלל של חייך קודם, ומותר וגם חייב לסכן את עצמו כדי להציל חבירו.

מבצע אנטבה

סיפא של המשנה בגיטין היא שאין מבריחין את השבויין מפני תיקון העולם, א"כ העיר גאון אחד איך מותר לעשות "מבצע צבאי" כדי לשחרר שבויים, הרי יש החששות של תיקון העולם שיתעללו בשאר השבויים. אלא ע"כ שכל המשנה מדבר על יחידים, ולא בהנהגת מדינה עם אויביה, ולכן גם הרישא לא שייך.

עוד טען שהדין שאין לפדות יתר על דמיהן לא נאמר אלא לענין פדיון בכסף, ולא כשזה שבוי מול שבוי. הגע בעצמך הוא טוען, האם הרבנים שיצאו בפסק שאסור היה לשחרר אלף המחבלים משום דהוי יותר מכדי דמיהם, היו גם מתנגדים אם שחררו שתי מחבלים במקום החיל, משום דהוי יותר מכדי דמיהם.

אבל נראה שאם נלך לפי הטעם, אז יש הבדל, שכדי לשחרר שתי מחבלים לא היו מוסרים נפשם לחטוף חיילים יהודים. ולפי מה שהבאנו בשם הרדב"ז אז השיעור של כדי דמיהן יהיה תלוי בכמה רגילים לתת כדי להחזיר שבוי.